

ON THE QUESTION OF ELECTIONS IN THE CITY MAGISTRATES VOLHYNIA (END OF XVIII- FIRST HALF OF XIX CENTURY)

The article presents an overview of legislative norms on which conducted elections of magistrates Volyn cities, the circle of voters council officials and those who claimed the Magistrates office, describes how elections.

Keywords: council, elected officials, Rathmann, mayors.

До редакції надійшла 4.02.2013.

УДК 929 (477) Єфремов С.

© *Леонід Могильний*
(Київ)

ІСТОРИЧНІ ПОГЛЯДИ С. ЄФРЕМОВА

У статті аналізуються історичні погляди відомого українського суспільно-політичного діяча С. Єфремова (1876–1939), що проявилися у його наукових та літературознавчих працях, написаних протягом першої чверті ХХ ст.

Ключові слова: «Історія українського письменства», історія України, Єфремов Сергій.

У сучасній історичній науці все більш послідовно порушується питання щодо висвітлення діяльності різних за ідейними переконаннями суспільно-політичних діячів. Серед них важливе місце займає постать С. Єфремова – відомого представника національного ліберального руху. Аналізуючи біографію Сергія Олександровича багато дослідників оминають одну з важливих складових його світогляду – історичні переконання і погляди, а саме бачення як минулого, так і сьогодення українського народу. Серед праць, на які варто звернути увагу при розгляді даного питання, доречно згадати «Історію українського письменства» [8], статті по історії громадських рухів та літератури («З громадського життя на Україні» [5], «Масонство на Україні» [6], «Дорогою синтезу» [4] та ін.).

Як учасник національного руху, С. Єфремов склав свій власний літопис, «діаріуш» літературного процесу у контексті історичних епох. При прочитанні оглядів Сергія Олександровича може скластися враження, що дослідник виявляє певний консерватизм своїх поглядів, а також надмірну критичність в оцінюванні своїх сучасників. Правда й те, що роздуми С. Єфремова не завжди безпомилкові: його стосунки з українськими літераторами склалися непросто, еволюційно. Але яскрава особистість завжди цікава, приваблива навіть у своїх помилках (а зважаючи, що С. Єфремов умів їх визнавати, то на цю частину його характеру варто звернути увагу). За словами Е. Соловей, за всім тим ми виразно чуємо, бачимо і його самого: його унікальний громадянський темперамент, вболівання за долю краю, небисторонність та прагнення об'єктивності [10, с. 7].

На працю С. Єфремова «Історія українського письменства» було чимало відгуків тоді і згодом, та прикро усвідомлювати, що остаточна думка про роботу склалася під впливом негативних статей 1930-х рр. Однак, на сучасному етапі спадщина С. Єфремова була не просто переглянута, а й реабілітована. Багато його думок залишилися актуальними і до сьогодні.

Народницька концепція історії та літератури сповідувана С. Єфремовим, послідовно і неухильно проявлялася у його поглядах. З інших причин і передумов С. Єфремов, вочевидь, ідеологізував провідні ідеї як в історії, так і в літературному процесі.

Приклад і досвід С. Єфремова яскраво доводять історичну детермінованість і, зрештою, неминучість того, що українська історична думка формувалася протягом всього свого розвитку як соціально, політично заангажована: йшлося про те, аби допомогти народові відстояти своє природне право на існування. Якщо часом С. Єфремов був схильний спрощувати природу творчого процесу, був підвладний симбіозові неонародницького «романтизму» із запозиченням позитивістських ідей, із сцієнтизмом початку ХХ ст., – в цьому активно виявляв себе інтелектуальний та методологічний «клімат» доби, своєрідно, індивідуально зрозумілий і витлумачений. Але, прагнучи підсумкового висновку, не забуваймо про те, що С. Єфремов – в кінцевому рахунку – яскравий представник культурно-історичного методу – з усіма плюсами і мінусами цієї європейської школи [10, с. 12].

Розглядаючи історико-літературні школи ХІХ – початку ХХ ст., один з вихованців відомого філологічного семінару в Київському

університеті професора В. Перетца Л. Білецький називав науковий метод С. Єфремова ідеологічним, а серед попередників його були професор того ж навчального закладу М. Дашкевич та російські вчені О. Пипін і О. Веселовський. Інший сучасник С. Єфремова В. Дорошенко пов'язував його метод із революційно-народницькою, суб'єктивно-соціологічною школою російського критика М. Михайловського. В обох випадках є певна частка правди, але коріння ідеологічної чи соціологічної школи сягають усе ж значно глибше, ніж XIX ст. Їх родовід іде від історичної школи в літературознавстві, від «батька історії літератури» німецького вченого Гатнера, який зазначав: «Історія літератури не історія книг; це історія ідей та їх наукових та художніх форм» [2, с. 21]. Ця думка Гатнера, мабуть дуже імпонувала С. Єфремову, і він її повторював майже без змін. Уточнюючи позицію представників психологічно-реальної школи, які наголошували, що в мистецтві на першому плані стоїть не «що», а «як» (тобто не ідея, а художня форма), С. Єфремов писав: «І «що», і «як» однакову в мистецтві мають ціну, бо коли без «як» немає мистецького утвору, то без «що» ніякого взагалі твору бути не може» [2, с. 61].

Дуже дорогими йому були ідеї визволення свого народу і дуже вже глибоко він переконаний був у тому, що обезсмертила ці ідеї насамперед література. «Сталося те, що сталося. Усе розгубив був український народ на довгому і важкому шляху своєму до теперішнього становища: політичну самостійність і економічні достатки, своє право і освіту, свої закони й суд, свою школу й інтелігенцію... ім'я навіть своє втратив у безупинній боротьбі за національну індивідуальність: зробився нацією без прізвища, нацією просто «людей», ще гірше – нацією «дядьків»... І тільки один лишився йому, чудному цьому народові, скарб од далеких прадідів. Цей скарб єдиний – то рідна мова й рідне письменство, тією мовою писане: обоє – як вираз його духовної істоти, як символ його опричності, як пам'ятка од минулого й надія на прийдущі, треба сподіватися – недалекі вже часи» [8, с. 20].

С. Єфремов ніколи не намагався пристрасним словом затупити брак наукової думки, саме наукового розуміння найрізноманітніших ситуацій, що склалися в ту чи іншу історичну епоху. Важливо, що він володів дивовижним даром давати винятково точні наукові характеристики не лише тим явищам, що давно належали історії, а й тим, що тільки народжувалися [9, с. 12].

Поняття синтезу з'явилося у працях С. Єфремова на початку його публіцистичної та наукової діяльності і з часом стало дедалі змістовнішим, а часто й визначальним у роботі. У науковій праці синтез розумівся як своєрідний перехід від нагромадження фактів, від емпіричної частини досліджень до висновків, узагальнень. Відбувається поступальна зміна точки огляду, що дає можливість побачити весь досліджуваний масив у його справжніх масштабах і особливостях. С. Єфремов знав ціну сумлінній і копійчій праці над збиранням та систематизацією матеріалу, проникливо застерігав дослідників від емпіричної описовості. До певної міри це застереження можна побачити у його оцінці власного внеску в історіографічному огляді «Дорогою синтезу» [4, с. 134–151]. І справа тут не лише і не просто в його скромності, а більше в тому, що він дбав не лише про складові дослідження, а й про всю працю в цілому.

«І нам цікаво, – наголошує вчений, – знайти ту силу відпорну, що виявила себе дужчою од згаданого складу життя». А також дослідника цікавить і протилежне явище – «невідпорність», податливість, «дводушність». До честі С. Єфремова потрібно зауважити, що він всіяко, часом аж надто прямолінійно, намагається бути об'єктивним: ретельно фіксує всі життєві обставини, що сприяли розвитку українського народу, його національної свідомості, акцентує драматизм похідних від його суперечностей. Але напевно він свідомий і того, що досягти тієї об'єктивності є понад його можливості: власна позиція і оцінка беруть гору. Науковий досвід С. Єфремова дає змогу впевнитися, що синтез як такий включає в себе і елемент прогнозу. У спадщині вченого є один особливо виразний приклад. У 1927 р. С. Єфремов написав аналітичну розвідку «Без хліба (Проблема голоду в українському письменстві)» [3, с. 53–73]. Він простежив цю проблематику від літописних часів до початку 1920-х рр. Зі статей та передмов С. Єфремова добре видно, що ідеалом його праць щодо справи національного відродження був «інтелігентний свідомий українець» [7, с. 172–185] – демократичний у справжньому значенні слова, здатний неухильно дотримуватися своїх високих принципів у власному житті, виразно втілювати їх у творчій та громадській діяльності. Він покладав надію на людей, які вмінуть відстоювати заявлені ідеали.

На думку С. Єфремова, мало якому народові в світі доводилось переживати трагічнішу, нещаснішу долю, як та, якої зазнав за своє історичне життя і зазнає й досі український

народ. Вийшовши на історичну арену із свіжими молодими силами, він витворив був оригінальний політичний лад, заклав початки власної культури [8, с. 19].

Серед причин С. Єфремов називає географічне розташування України на тому роздоріжжі, що ним здавна одбувалися великі мандри кочових народів із степів Азії до Європи. Український народ був східним форпостом Європи, і даремно пробував «Змієвими валами» захистити свою сторону від степовиків. Ніякі вали не допомагали, і народ змушений був приймати перші й найважчі удари від нападників. Здебільшого ті удари тут і розбивались, але, по всякчас приймаючи їх на себе, український народ утратив багато цінних зусиль. Втратив він, насамперед, свою відпорну силу з інших боків своєї території, і от саме в той час, коли за його спиною та дужим захистом сусіди встигали скласти міцні політичні організації, він і ті початки розгубив, що надбав був за попередніх часів коштом величезної напруги національних сил. А розгубивши, мусів зробитись об'єктом політичних експериментів для тих самих сусідів, мусів стати основою, на якій вони свої здобутки культивували й викохували [8, с. 19–20].

За словами С. Єфремова: «Стоячи нині на порозі справжнього воскресіння національного, коли творяться нові форми життя й кується доля народів, повинні ми щонайперше вдарити чолом рідному письменству, що єдине донесло і наше «згублене ім'я», і наші негасимі ідеали, і наші бажання одвічні до того часу, коли вже готові живу прибрати плоть і кров на себе. Нова ера почнеться, певно, й для письменства. Воно, наш вартовий невисипущий і вірний, аж тепер зможе розгорнутись на всю широчінь і виявити всеняке багатство духу, яким володіє український народ. Справді – «в пекельних муках», дорогою досвіду, але невпинно снується той процес народного воскресіння, і письменству в ньому – перше належить місце...» [8, с. 23].

Факт, наприклад, відомий, що релігійні вірші в старовину давали, та й тепер ще для багатьох людей дають не тільки релігійне, а й естетичне задоволення; деякі твори часом дуже невисокої літературної вартості робили, проте, на сучасників величезне враження якими-небудь іншими рисами, попадаючи, скажу так, у такт життю. З естетичного погляду виходячи, такі твори ми повинні були б обминати. Але що б то за історія була, коли б вона викинула з свого обсягу мало не все старе, бо воно теперішніх наших естетичних смаків не задовольняє? Адже колись задовольняло, і це

безперечний факт, цікавий навіть з естетичного погляду, як показник еволюції літературних течій і напрямів. Історія повинна брати факти серед їхніх історичних обставин, тобто повинна стежити, як розвивалося письменство усіма сторонами, як еволюціонували в ньому літературні особливості і щодо змісту й щодо форми, як письменство одбивало в собі життя і як само реагувало на нього та чим задовольняло сучасників. Історія письменства – це насамперед історія в людській творчості ідей, а не ідеї, хоча б якими величними абсолютними вона прикривалась. На думку С. Єфремова, історія повинна давати огляд усіх ідей, що захоплювали в той чи інший час людськість [8, с. 25].

Найперше громадське завдання, що червоною ниткою проходить крізь усю історію народів – це визволення людини з усіх тих пут і кайданів, які накладено на неї формами людського існування. У змаганні з тими формами, в боротьбі за свою індивідуальність особа людська кличе собі на допомогу всі засоби свого розуму і, на думку С. Єфремова, перше місце серед тих засобів відіграє література. Отже, визвольна ідея, знову таки в найширшому розумінні цього слова, повинна стати основою історії народу [8, с. 28].

З давніх часів наш народ утратив був політичну самостійність і разом з нею спромогу без перешкод розвивати свою національну державу. Через це, власне, елемент боротьби з тими чи іншими формами громадського ладу, а значить і визвольна ідея – раз-у-раз були домінантою в українському житті. Виявлялася вона і в тій безупинній боротьбі з «поганими», що знайшла відгук у літературі дотатарської доби, в полемічних творах XVI – XVII ст., в козацьких думах та літописах, в зародках драматичної літератури, в аболіціоністських творах нового письменства, коли вперше виразно піднятий був прапор рівності всіх людей, і в теперішній літературній продукції, що раз у раз пильно додивляється до громадської боротьби на рідній землі та чуйно прислухається до всіх тих покликів, що лунають на арені боротьби, поспішаючи з словом підпомоги й заохоти до всіх окривджених і зневажених. «Елемент свободи» для людини, невпинна визвольна течія – це перша, ідея, яку можна простежити в історії [8, с. 29].

Визвольна не тільки щодо людини, особи людської в межах громадського єднання, а й щодо громадських одиниць у межах єднання межигромадського. На думку С. Єфремова, українська нація, як підлегла, в особах кращих і свідомих своїх представників повинна була відчувати всі форми національного утиску

і гостро на них реагувати. В старі часи, коли релігія відігравала важливу роль у житті народу, наші предки боролись разом з тим і за права своєї національності. Новітні часи сформулювали докладніше і виразніше природу власних національних постулатів [8, с. 29].

С. Єфремов вважав, що поділ на історичні періоди, як і всякі такі поділи, має тільки умовне значення. Звичайно, в кожній справі, що росте й розвивається органічно, дуже важко відшукати ті межі, що прірвою одмежують сучасне від минулого. Таких прірв і не буває ніколи, бо сучасне раз у раз коріниться в минулому й само, стає підвалиною, вихідним пунктом для майбутнього, і ніколи ми не можемо напевне визначити подію, що б ставила виразну межу між сусідніми періодами. Важливість такого поділу полягає у його практичній зручності, в тому, що він допомагає виразніше означити основні риси кожної доби й тим самим дати їй більш рельєфну характеристику [8, с. 31].

Доба національно-державної самостійності до з'єднання з Литвою і Польщею (кінець XIV ст.), характерна в політичному житті спробами витворити громадськодержавні форми й оборонити їх від безупинних наскоків кочовиків, а в письменстві – візантійським впливом, безпосереднім чи то через південних слов'ян, і першою появою оригінального письменства з рідних основ. Розпадається та доба на дві частини: дотатарська – доба розвитку, доба засвоювання й перетворювання чужих форм письменства, і потатарська – доба занепаду і виродження тих форм у схоластичну доктрину. Монгольське завоювання у середині XIII ст., що спустошило і частково зруйнувало культуру, а з нею й письменство в Україні, розмежувало ті дві частини першої доби.

Доба національно-державної залежності, але з повсякчасними спробами вернути втрачену волю, охоплює наступних чотири століття – від кінця XIV до кінця XVIII ст., коли політичне життя в Україні вже цілком завмирає. Характеризують цю добу таким чином, в політичному житті боротьба за соціальне, національне й релігійне визволення українського народу від чужинців, а в письменстві – вплив від Заходу, найбільше – через Польщу, та шукання нових форм для літературної творчості, що була теж одним із засобів згаданої боротьби. І ця доба теж поділяється на дві частини: перша – доба інтенсивного розвитку під час національної боротьби з Польщею, друга – доба щораз більшого занепаду й дезорганізації в політично-громадському житті під нівеляційною московською зверхністю, але водночас і наростання нових літературних форм, що віщували національне відродження.

Великий народний рух у першій половині XVII ст. та Переяславська умова розмежують дві частини другої доби [8, с. 31–32].

Доба національного відродження, що виявилася в широконародному, за формою і змістом, письменстві – від кінця XVIII ст. й першого виступу І. Котляревського до наших часів. Переходячи етапи загальноєвропейського розвитку та чергування літературних форм, українське письменство позначене найбільше боротьбою за національну індивідуальність українського народу проти державної централізаційно-обрусительної політики. Віхами на шляху письменства від І. Котляревського до наших днів можна вважати такі події: І. Котляревський і полтавсько-харківська (лівобічна) школа в залежності від першого в Україні університету в Харкові 1805 р.; українство на Правобережжі, університет у Києві (1834 р.) й Кирило-Мефодіївське братство та його діячі, особливо Т. Шевченко, й перші репресії серед українського письменства; Петербурзький період і «Основа», нові репресії й початок тісніших зв'язків України з Галичиною після її національного відродження; Київський період, українофільство і «південно-західний відділ» Географічного товариства з його інтенсивною науковою роботою; заборони 1876 р. і перенесення літературного центру за кордон, львівський період; 1905 р. і початок української преси в Росії; світова війна з 1914 р. і погром, заподіяний українству російським націоналізмом, банкрутство та значне піднесення українського руху після революції 1917 р. [8, с. 32–33].

Думка С. Єфремова про потребу довгого шляху, що може тривати не одне людське життя, до повного відродження українського народу має мало життєвих підстав, оскільки доля виявилася більш прихильною до більшовиків. Сергій Олександрович вважав, що в українців були широкі державні можливості, які вони змарнували, однак потрібно сподіватися на те, що, можливо, у майбутньому на порядок денний знову постане українське питання, яке успішно буде вирішене. А зважаючи на такі обставини, завжди є потреба працювати в тих рамках, що дозволяє діюча влада. Тим паче, що напрацювання можуть стати підґрунтям для відродження національного і культурного життя українців та становленні України як «незалежної, самостійної демократичної республіки» [1, арк. 38].

Таким чином, С. Єфремов при розгляді подій історії України виділив три основних періоди – дотатарський період Київської Русі; добу національно-державної залежності від Польщі, Литви, Росії, Австрії; добу національного від-

родження від «Енеїди» І. Котляревського до 1917 р.; сучасний етап, який мав призвести до створення незалежної української держави.

Опрацювання доробку С. Єфремова, уважне і неупереджене детальне прочитання його спадщини ще попереду, як і дослідження його історичних поглядів. Подальшого вивчення та-

кож потребує властиве вченому врахування специфіки певної епохи, його доповнення і розширення трактувань історичних подій та явищ. Адже С. Єфремов виявляє протягом усього творчого життя здатність засвоювати і нові ідеї, дослухатися до критики на свою адресу, врахувати об'єктивні думки опонентів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Галузевий державний архів СБУ, спр. 67098 ФП (215471) «СВУ» (Ніковський А.В.), т. 59, ч. 1, 267 арк., ч. 2, арк. 268–496, ч. 3, 497–731.
2. Грушевський М. Історія української літератури: У 5 т. / М. Грушевський. – К.-Львів, 1923. – Т. 1. – 360 с.
3. Єфремов С. Без хліба: Проблема голоду в українському письменстві / С. Єфремов // Єфремов С.О. Літературно-критичні статті. – К.: Дніпро, 1993. – С. 294–313.
4. Єфремов С. Дорогою синтезу. Огляд історіографії українського письменства / С. Єфремов // Вибране: Статті. Наукові розвідки. Монографії. – К.: Наукова думка, 2002. – С. 134–151.
5. Єфремов С. З громадського життя на Україні / С. Єфремов. – К.: Вік, 1909. – 77 с.
6. Єфремов С. Масонство на Україні / С. Єфремов // Вибране: Статті. Наукові розвідки. Монографії. – К.: Наукова думка, 2002. – С. 689–703.
7. Єфремов С. Іван Тобілевич / С. Єфремов // Єфремов С.О. Літературно-критичні статті. – К.: Дніпро, 1993. – С. 172–185.
8. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. – К.: Femina, 1995. – 688 с.
9. Наєнко М.К. Сергій Єфремов і його історико-літературна концепція / М.К. Наєнко // Єфремов С. Історія українського письменства. – К., 1995. – С. 3–15.
10. Соловей Е. На шляху до синтезу / Е. Соловей // Єфремов С. Літературно-критичні статті. – К.: Дніпро, 1993. – С. 5–16.

© Леонід Могильний
(Київ)

ИСТОРИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ С. ЕФРЕМОВА

В статье анализируются исторические взгляды известного украинского общественно-политического деятеля С. Ефремова (1876–1939), проявившиеся в его научных и литературоведческих трудах, написанных в течении первой четверти XX в.

Ключевые слова: «История украинской литературы», история Украины, Ефремов Сергей.

© Leonid Mogylny
(Kyiv)

HISTORICAL VIEW S. YEFREMOV

The article analyzes the historical views of the famous Ukrainian social and political activist S. Yefremov (1876–1939) in his scientific and literary works written during the first quarter of the twentieth century.

Keywords: “The history of Ukrainian literature” history of Ukraine, Yefremov Serhiy.

До редакції надійшла 24.01. 2013.

УДК 655. 41 (477) «1920/1930»

© Валентина Молоткіна
(Переяслав-Хмельницький)

СПЕЦИФІКА ДІЛЬНОСТІ ВИДАВНИЦТВА «РУХ» У РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (1920–1930-І РР.)

Показано особливості організаційного становлення та функціонування видавництва «Рух» в контексті соціальних змін і політичного розвитку радянської України в 20–30-і рр. XX ст.

Ключові слова: видавництво, друкована продукція, ідеологія, книга, книгопоширення, література.

У відповідь на соціальні, культурні, ідеологічні трансформації, що відбулись у світі та в Україні, на сучасному етапі розвитку української

історичної науки, яка характеризується активізацією та розширенням дослідницької проблематики, природним є інтерес до видавничої